
ANNA KOZŁOWSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0001-7465-9316

**Katarzyna Wojan, *Polska leksykografia autorska*, Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2024, ss. 331**

Opracowywanie słowników zawierających dane języka jednego autora (w polskiej tradycji filologicznej nazywanych najczęściej „słownikami języka pisarzy”) to jeden z najważniejszych nurtów badań idiolektologicznych. Choć nasza rodzima filologia może się poszczycić znacznymi osiągnięciami w tym zakresie, a także stosunkowo licznymi aspektowymi omówieniami tego typu dzieł leksykograficznych w postaci artykułów¹, na gruncie polskiego językoznawstwa nie powstała jeszcze żadna monografia poświęcona słownikom autorskim, podobna do tych, które obecne są np. w leksykografii rosyjskiej (zob. Karpowa 1989; Szestakowa 2011).

Lukę tę w pewnym stopniu zapęlnia wydana w tym roku praca Katarzyny Wojan *Polska leksykografia autorska* (Gdańsk 2024)². Ma ona charakter pionierski nie tylko dlatego, że jest w ogóle pierwszą polską monografią poświęconą leksykografii autorskiej (do tego terminu jeszcze powrócę), lecz także ze względu na swoją konstrukcję oraz nowatorstwo prezentowanego w niej bardzo szerokiego spojrzenia na słowniki idiolektalne.

Przedstawiana tu praca składa się z dwóch części. Pierwsza z nich, zatytułowana *Wprowadzenie do leksykografii autorskiej*, ma charakter syntetycznego

¹ Zob. m.in.: Pszczółowska 1966; Kucala 1988; Puzynina 1988; Puzynina 1993; Korpysz 2010; Sobolewska 2010; Kozłowska 2013, a także artykuł Tadeusza Lewaszkiewicza w niniejszym numerze „Idiolektów” (Lewaszkiewicz 2024).

² Zapowiadał ją artykuł tej samej Autorki opublikowany w 2023 roku w „Biuletynie PTJ” (zob. Wojan 2023).

omówienia głównych problemów wybranego obszaru językoznawstwa, takich jak m.in. źródła leksykografii autorskiej (której początków Badaczka upatruje w glosotwórstwie), zróżnicowanie słowników autorskich, ich funkcje oraz typologia. Wszystkie wymienione kwestie zostały ukazane w kontekście (bardzo kompetentnie przedstawionych) zagadnień współczesnej idiolektologii – wieloaspektowej, choć jednocześnie syntetycznej prezentacji doczekały się zarówno toczące się w jej obrębie dyskusje terminologiczne i teoretyczne (zob. podrozdział *Idiolekt jako „pieczęć osobowości”*), jak i jej najważniejsze kierunki rozwoju oraz dokonania materiałowe (podrozdział *W kontinuum badań idiolektalnych*). Zgodnie z przyjętymi założeniami (o których poniżej) zostały tu również omówione studia dotyczące „osobliwości dzieł słownikarskich, w tym specyfiki języka ich twórców” (s. 59, zob. podrozdział *Idiolekty słownikarzy*). W tej części odnajdujemy także krótki zarys historii polskiej leksykografii autorskiej i zwięzłe charakterystyki najważniejszych pozycji z jej dorobku: słownika języka Adama Mickiewicza, słownika Jana Chryzostoma Paska, słownika polszczyzny Jana Kochanowskiego, słowników języka Cypriana Norwida (zarówno *Internetowego słownika języka Cypriana Norwida*, jak i cyklu słownikowych zeszytów tematycznych), pozostającego w maszynopisie *Słownika Juliusza Słowackiego* autorstwa Mariana Jeżowskiego oraz tomów z cyklu *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, jak również nowszych opracowań: *Słownika osobliwości leksykalnych Stanisława Wyspiańskiego* przygotowanego pod redakcją Władysława Śliwińskiego, *Słownika języka Maurycego Mochnackiego* (a dokładniej – jego *Rozpraw literackich*) Mileny Wojtyńskiej-Nowotki i trzech słowników języka Wacława Potockiego załączonych do (nieopublikowanej jeszcze) rozprawy Katarzyny Sornat: słownika alfabetycznego, słownika frazeologizmów oraz słownika kolokacji³.

Już sama pierwsza partia rozprawy, licząca około 100 stron i opatrzona wyczerpującą literaturą przedmiotu, stanowi bardzo wartościowe opracowanie, trafnie wskazujące zasadnicze kierunki badań, i mogłaby z powodzeniem funkcjonować jako samodzielna publikacja. Zasadniczą i dużo obszerniejszą część monografii stanowi jednak uporządkowana tematycznie bibliografia, obejmująca prace wydane w latach 1755–2023 (dla zbioru aforystykonów 1614–2023). W sumie w wykazie odnotowanych zostało 2387 pozycji. Warto zauważyć, że wiele z nich to publikacje trudno dostępne, rzadko przywoływane w standardowych spisach literatury przedmiotu, a tym samym słabo obecne w badaniach. Na docenienie zasługuje to, że Autorka zarejestrowała również prace nieogłoszone

³ Nie podaję tu szczegółowych danych bibliograficznych, które można znaleźć w recenzowanej książce.

drukiem (niektóre z nich wymieniałam w poprzednim akapicie recenzji), pozostające w archiwach oraz projekty obecnie realizowane i zapowiadane nowości.

Tak pomyślane opracowanie – można je określić mianem „monografii bibliograficznej” – stanowi nieoceniony przewodnik po świecie badań nad idiolektami i – jak słusznie zauważyła Autorka – może znaleźć bardzo rozmaite zastosowania naukowe (m.in. w różnego typu charakterystykach ilościowych i jakościowych, ocenie aktywności naukowej i wydawniczej czy rekonstrukcji dziejów leksykografii idiolektalnej). Oczywiście zawiera ono tylko – choć właściwie należałoby powiedzieć „tylko i aż” – „surowe” dane faktograficzne, które wymagają dalszej interpretacji; ich zebranie i uporządkowanie stanowi jednak niewątpliwe osiągnięcie.

Zgromadzony materiał bibliograficzny cechuje się dużą różnorodnością – różnorodnością wieloraką, a zatem obejmującą rozmaite aspekty rejestrowanego materiału, a przy tym całkowicie zamierzoną, co więcej – świadomie zakorzenioną w określonej, *explicite* wyłożonej koncepcji teoretycznej – w istocie prze-myślanej i spójnej, ale – co może być pewnym problemem dla niektórych potencjalnych polskich odbiorców – na pewno nowej i nieoczywistej.

Tytułowa *leksykografia autorska*, nazywana też czasem *idiolektalna*, to określenie dużo bardziej pojemne niż tradycyjne *słowniki pisarzy* – i to z kilku powodów. W zamyśle Autorki ma ono obejmować

różnego typu utwory słownikowe opisujące zarówno idiolekt danego autora bądź – o charakterze zbiorowym – autorów jako reprezentantów danej grupy (np. literackiej), całego prądu, epoki literackiej itp., jak też – w poszerzonym ujęciu – spektakularne opracowania leksykograficzne (encyklopedyczne) dokumentujące świat przedstawiony autora (lub autorów), specyfikę twórczości, elementy biografii itp., będące kompendium wiedzy o danym autorze bądź powiązanej ze sobą grupie autorów (s. 24).

Pierwsza, chyba najbardziej oczywista, a przy tym wskazywana już różnica między przywołanymi terminami (*leksykografia autorska/idiolektalna* – *słowniki pisarzy*) wiąże się z samym rozumieniem „autora” – w recenzowanej tu publikacji jest nim nie tylko twórca tekstów kreatywnych (czyli „pisarz” w szerszym sensie, obecnym np. w tradycji idiolektologii bielańskiej), lecz każdy, kto pozostawił po sobie teksty – w tym m.in. opracowania leksykograficzne. Drugi rodzaj odmienności dotyczy spojrzenia na słownik – dla Katarzyny Wojan jest to „zbiór liniowo uporządkowany”, który „tworzy specyficzną bazę danych przechowującą konkretne informacje” (s. 81–82). Jak widać, w omawianym ujęciu zniesione zostało klasyczne rozróżnienie między słownikiem (leksykonem) a encyklopedią; w efekcie

– bibliografia „odnosi się [...] nie tylko do słowników lingwalnych, opisujących wybrane jednostki języka, ale też i do wszelkich publikacji encyklopedycznych, których celem jest deskrypcja rzeczywistości ekstralingwalnej za pomocą języka” (s. 103). Rzecz jasna, ta część leksykografii autorskiej, która koncentruje się na języku (Katarzyna Wojan proponuje dla niej zgrabny termin *idiolektografia*), stanowi istotny komponent omawianego obszaru badawczego (co więcej, jest to komponent „w jakiś sposób dystansujący się od autorskiej (personalnej) encyklopedystyki”, s. 24) – ale bynajmniej go nie wyczerpuje.

Oba wyżej wymienione założenia znacząco poszerzają zakres obszaru badawczego, jaki wyznaczyła sobie Autorka recenzowanej pracy. Równie szeroko potraktowała ona obecny w tytule swojej monografii przymiotnik *polski*. *Polska leksykografia autorska* obejmuje bowiem opracowania przynależące do polskiego obszaru językowego na różne sposoby, a zatem: prace poświęcone autorom polskojęzycznym powstałe w kręgu badaczy polskich bądź zagranicznych (częściowo we współpracy z polskimi ośrodkami naukowymi), prace na temat polskich przekładów dzieł obcojęzycznych oraz prace dotyczące obcych pisarzy przygotowane przez polskich badaczy. Jak widać, „polskość” jest tu rozumiana na trzy nierozłączne sposoby – jako cecha charakteryzowanego materiału (chodzi o teksty powstałe pierwotnie po polsku), jako przymiot opracowania (przede wszystkim jego język) i/lub autoidentyfikacja jego autora.

Rozległość ujęcia, która wynika z przedstawionych zasad, pociąga za sobą imponującą obszerność rejestrowanego materiału (jak już wspomniałam, bibliografia obejmuje 2387 pozycji), który pokazuje ogrom dorobku leksykografii autorskiej oraz różnorodność jej dokonań, tak pod względem zakresu i doboru przedmiotów opisu, jak i form, funkcji, a także adresatów opracowań. Uświadamia on m.in. – co dla odbiorców z kręgów akademickich może być sporym zaskoczeniem – że słowniki autorskie nie zawsze mają charakter naukowy i że służą bardzo rozmaitym celom.

Jednocześnie tak ambitnie zakreślony projekt właściwie musi budzić pewne pytania, a nawet zastrzeżenia. Najważniejsze z nich dotyczy sposobu uporządkowania materiału. Katarzyna Wojan zastosowała autorską typologię nawiązującą do propozycji Łarysy Szestakowej, która wyróżniła następujące kryteria i typy dzieł leksykografii autorskiej⁴:

⁴ W referowaniu tej propozycji – podobnie jak Autorka recenzowanej monografii – używam terminologii stosowanej przez Stanisława Gajdę w omówieniu pracy rosyjskiej badaczki (zob. Gajda 2019).

1. ze względu na charakter informacji (o leksyce lub o realiach): słowniki filologiczne (językoznawcze) i encyklopedyczne;
2. ze względu na liczbę uwzględnianych autorów: monograficzne (poświęcone jednemu autorowi, tzw. monosłowniki) i zbiorcze (odnoszące się do utworów wielu autorów);
3. ze względu na zakres opisywanego materiału: pełne (autorskie tezaury) i dyferencjalne (niepełne);
4. ze względu na przedmiot opisu: słowniki języka autorów, słowniki stylu i słowniki poetyki;
5. ze względu na cel opisu: słowniki rejestrujące (inwentaryzujące; w tej kategorii także konkordancje, hasłowniki i fotocytatografia), objaśniające i przekładowe;
6. ze względu na jednostki opisu: słowniki z hasłami równymi słowu (słowoformie) oraz z hasłami mniejszymi lub większymi od słowa (np. morfemy, kolokacje, frazemy, frazeologizmy, skrzydlate słowa, cytaty);
7. ze względu na sposób opisu i zawartość artykułu hasłowego: słowniki jedno-, mało- i wieloparametryczne;
8. ze względu na sposób uporządkowania materiału leksykalnego: słowniki alfabetyczne, gniazdowo-alfabetyczne, niszowo-alfabetyczne i niealfabetyczne (np. tematyczne, pojęciowe);
9. ze względu na liczbę uwzględnianych języków: słowniki jedno-, dwu- i wielojęzyczne;
10. ze względu na perspektywę czasową: słowniki historyczne (diachroniczne – dotyczące autorów z minionych epok) i współczesne (synchroniczne – rejestrujące materiał współczesny);
11. ze względu na funkcje i założonego adresata: słowniki naukowe (specjalistyczne), dydaktyczne (szkolne, edukacyjne) i nieakademickie (przeznaczone dla szerokiego kręgu odbiorców);
12. ze względu na nośnik: słowniki drukowane i elektroniczne, także internetowe (prymarnie elektroniczne) i zdigitalizowane, mobilne (ang. *apps dictionaries*) i multimedialne.

Przywołana klasyfikacja, wszechstronna i zdyscyplinowana (co – jak sądzę – uzasadnia jej szersze omówienie, zwłaszcza że nie jest ona jeszcze zbyt rozpowszechniona w środowisku polskich idiolektologów), nie została jednak zastosowana w recenzowanej pracy bibliograficznej. Jej Autorka zdecydowała się na podział inspirowany wprawdzie koncepcją Szestakowej, zwłaszcza wyróżnionymi przez nią kryteriami, ale nieco inny. Materiał uporządkowano w 21 głównych działów, które przedstawiają się następująco:

1. słowniki i wykazy *stricte* idiolektalne;
2. słowniczk i indeksy archaizmów;
3. indeksy wyrazów i form;
4. glosaria i słowniczk i do dzieł;
5. słowniki wersyfikacyjne (rymów);
6. słowniki i indeksy frekwencyjne oraz listy rangowe;
7. słowniki inwersyjne i indeksy (a tergo);
8. onomastykony i indeksy nazw;
9. konkordancje;
10. słowniki encyklopedyczne personalne;
11. słowniki encyklopedyczne utworów;
12. słowniki i wykazy pseudonimów i kryptonimów;
13. słowniki anagramów i palindromów;
14. skorowidze do dzieł;
15. fotocytatografia;
16. korpusy elektroniczne;
17. bazy danych;
18. aforystykony;
19. pogranicze leksykografii (czyli prace, które z różnych względów mieszczą się już na marginesie wyróżnionej kategorii);
20. antysłowniki (w znaczeniu zaproponowanym w pracy: Bańko 2020);
21. słowniki dla dzieci i młodzieży.

Jak widać, w przyjętej typologii przecinają się rozmaite charakterystyki zebranych opracowań. Autorka jest zresztą tego w pełni świadoma – pisze:

W proponowanej tu klasyfikacji schodzą się różne kryteria, a mianowicie: sposób opisu, typ zarejestrowanego materiału (nazwy pospolite, nazwy własne różnego rodzaju, rymy, palindromy itd.), rodzaj tekstów, z których dane pozycje zostały wyekscerpowane (np. słowniki, konkordancje biblijne, glosy), sposoby lematyzacji i prezentacji wiedzy, grupa potencjalnych odbiorców (np. słowniki naukowe, słowniki dla dzieci i młodzieży itd.), cel, a nawet status wydawniczy (słowniki publikowane i nieopublikowane, słowniki będące częścią niepublikowanych dysertacji, finalizowane projekty wydawnicze, retrodigitalizacje). Zbiór konstituują opracowania zróżnicowane na poziomie: makrostruktury, mikrostruktury, mediostruktury, a w wypadku słowników internetowych i korpusowych – megastruktury (s. 76).

Wybór takiego właśnie, jednopoziomowego, a nie hierarchicznego układu materiału został zapewne podyktowany przejrzystością, a tym samym – wygodą

czytelnika, ale ma swoje oczywiste ograniczenia. Jest on przede wszystkim nierozłączny, co wynika z przypisania poszczególnym kryteriom różnej wagi, i w konsekwencji wymusza powtórzenia, jako że w tej sytuacji niektóre publikacje muszą znaleźć się w różnych klasach. Ponieważ jednak przyjęty porządek został od początku zaplanowany jako umowny, a wyodrębnione klasy są intencjonalnie nieostre, trudno z tego uczynić wyraźny zarzut, zwłaszcza że przyjęte rozwiązanie, nieco kontrowersyjne w oczach kogoś przywykłego do zdyscyplinowanych klasyfikacji, chyba rzeczywiście wydaje się bardziej klarowne i przystępne dla odbiorcy nieprofesjonalnego. Ma ono zresztą również inne zalety – pozwala mianowicie od razu dostrzec, jak rzeczywiście został „zagospodarowany” obszar leksykografii autorskiej, w jakie kręgi układają się powstałe w jej ramach prace, które typy opracowań powstawały i powstają najczęściej, a które cieszą się mniejszą popularnością. Obserwacjom o podobnym charakterze, ale zorientowanym chronologicznie, sprzyja natomiast konwencja uporządkowania materiałów w obrębie działów – poszczególne pozycje są tu wymieniane w kolejności ich publikowania bądź powstawania.

Jest sprawą oczywistą, że nie we wszystkich odnotowanych tekstach „autorskość” zaznacza się równie mocno. W ścisłym sensie każda wypowiedź jest przecież czyjaś, autorska – zgodnie z przyjętymi założeniami dotyczącymi rozumienia słownika należałoby zatem uwzględnić w bibliografii wszystkie prace, które jakkolwiek odnoszą się do wszelkich tekstów: rejestrują ich leksykę (różne jej elementy) bądź w uporządkowany sposób opisują tekst, okoliczności jego powstania, jego autora itp. Oczywiście takie rozwiązanie byłoby niemożliwe i nieefektywne – wydaje się, że korzystniej przywołać przede wszystkim prace stosunkowo silnie zaznaczające autorski wymiar opracowanych tekstów, natomiast z tych, w których został on celowo zatarty (czyli np. tych, w których teksty jednostkowe traktowane są tylko jako egzemplifikacja zjawisk ogólniejszych) – zrezygnować. Granica między tymi dwoma typami ujęć jest jednak nieostra, a zatem decyzja, które pozycje ewentualnie pominąć, ma w dużej mierze charakter arbitralny. W mojej opinii w zestawieniu zatytułowanym „leksykografia autorska” nie musiały się znaleźć np. konkordancje do tekstów, które doczekały się już wielu omówień ze względu na swoją rolę w kulturze i w powszechnym odbiorze nie są traktowane jako teksty „czyjeś”, a dodatkowo funkcjonują w innego typu rejestrach – m.in. konkordancje biblijne czy koraniczne. Może wystarczyłoby zaznaczyć w przypisie, że one również wchodzą w zakres omawianego zagadnienia w szerszym sensie (bo odnoszą się przecież do tekstów, które mają określone autorstwo), ale nie dążą do ukazania specyfiki autorskiego języka ani świata, a tym samym nie są „autorskie” w sensie węższym. Katarzyna Wojan zdecydowała się

włączyć do swojej bibliografii także tego typu prace. Niewątpliwie jej stanowisko również da się obronić – albo inaczej, ono w pewnym sensie broni się samo. Przecież jeśli – zgodnie z zamierzeniem Badaczki – recenzowana publikacja ma pokazać dorobek polskiej leksykografii autorskiej w jej możliwie najszerszym wymiarze, to powinna ona nie tylko odnotowywać prace bezdyskusyjnie zaliczane do tego obszaru, lecz także ujawniać obecność elementów „autorskich” wszędzie tam, gdzie nie jest ona bynajmniej oczywista. Dzięki temu być może uda się przekonać czytelników do tezy, która – jak sądzę – stanowi najważniejsze przesłanie omawianej książki: że w istocie nie ma słownictwa bez leksykografii autorskiej. Tezę tę warto ująć jeszcze szerzej, do czego, jak sądzę, praca Katarzyny Wojan nie tylko uprawnia, lecz nawet zaprasza: nie ma lingwistyki bez idiolektologii.

Bibliografia

- Bańko M., 2020, *Z historii antyleksykografii*, Warszawa.
- Gajda S., 2019, *Лариса Леонидовна Шестакова, Русская авторская лексикография. Теория, история, современность*, Москва: Языки славянских культур, 2011, 464 s. [recenzja], „Stylistyka” 24, s. 449–455.
- Karpowa O.M. – Карпова О.М., 1989, *Словари языка русских писателей*, Москва.
- Korpysz T., 2010, *Słowniki języka autorów jako typ opracowań leksykograficznych*, „Poradnik Językowy” 4, s. 51–72.
- Kozłowska A., 2013, *Indeks leksyki pisarza jako typ opracowania leksykograficznego*, „Prace Filologiczne” 64, cz. 1, s. 147–158.
- Kućała M., 1988, *Definicje a cytaty w słownikach języka pisarzy*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych” seria 7, t. 1, Warszawa, s. 401–409.
- Lewaszkiewicz T., 2024, *Polskie i innosłowiańskie słowniki języka pisarzy (na tle leksykografii nie-słowiańskiej oraz roli pisarzy w kodyfikacji i rozwoju języków)*, „Idiolekty” 1, s. 11–34.
- Pszczołowska L., 1966, *Słownik języka poezji*, „Pamiętnik Literacki” 1(57), s. 153–156.
- Puzynina J., 1988, *O celach i metodach pracy nad słownikiem języka pisarzy*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych”, seria 7, t. 1, Warszawa 1988, s. 445–454.
- Puzynina J., 1993, *Opis znaczenia w słowniku autora*, w: *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 207–219.
- Sobolewska K., 2010, *Leksykograf jako partner historyka literatury*, „Prace Filologiczne” 58, s. 379–390.
- Szestakowa L. – Шестакова Л., 2011, *Русская авторская лексикография. Теория, история, современность*, Москва.
- Wojan K., 2023, *Dorobek polskiej leksykografii autorskiej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 79, s. 97–128.